

A demokrácia fogalomtörténete és a többség zsarnoksága¹

A demokrácia szóról általában mindenki tudja, hogy a görög „demosz” és „kratosz” szavak összetétele, vagyis szó szerint népuralmat jelent. Az, hogy a mai demokráciákban nem a nép uralkodik, hanem a szavazásra jogosult felnőtt népesség többsége (általában nem is abszolút, hanem relatív többsége) által a politikai elitből kiválasztott kis számú egyén,² érdekes módon csak keveseket készített arra, hogy feltegyék a kérdést, egyáltalán milyen jogon használunk egy nyilvánvalóan más jelentésű szót ennek a sajátos kormányzati formának a leírására. A rövid válasz természetesen az, hogy semmilyen jogon, de ha úgy fogalmazzuk át a kérdést, hogy miként *juthattunk el* odáig, hogy népuralomnak nevezzük azt, ami nem az, megfogalmazható egy némileg hosszabb és bonyolultabb, fogalomtörténeti válasz.

Módszertani szempontból csupán annyit szeretnék előre bocsátani, hogy a fogalomtörténeti megközelítés ez esetben azt jelenti, hogy nem a demokrácia „eszméjének” történetéről van szó, ez ugyanis feltételezné, hogy minden történeti módosulás dacára mégiscsak van valami közös „eszme” vagy „lényeg”, amely a demokrácia szó minden használatában fennmarad. Ez azonban épp az, amit bizonyítani kellene, tehát nem szerencsés, ha ebből indulunk ki. Én magam ugyan már megelőlegeztem, hogy a „demokrácia” mai jelentése egészen más, mint az, amit a szó kialakulásakor neki tulajdonítottak, de ha valaki nem fogadja el ezt az előzetes konklúziót, akkor is célszerűbb a szó jelentésváltozásai felől megközelíteni a kérdést, vagyis a történeti szemantika felől. Mivel abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a „demokrácia” szó a legtöbb nyelvben vagy ugyanannak a tőnek a származéka (*democracy, démocratie* stb.), vagy szó szerinti fordítása a „népuralomnak” (pl. a kínai *minzsu* vagy a hindi *dzsanatantr*), ezért ez módszertanilag is korrekt eljárás, amely mentes a más szavak esetében tapasztalható zavarosságtól.³

A „demokrácia” szóval kapcsolatban az a legfigyelemreméltóbb, hogy már a görög források is rendkívül hamar eljutottak annak belátásáig, hogy itt többszörös csúsztatással van dolgunk. A nép uralma először is nem a nép, hanem a szintén démosznak nevezett népgyűlés uralma. (Közismert tény, hogy Athénban a szabad, felnőtt, polgárjoggal rendelkező férfiak gyűléséről volt szó, vagyis fel sem merült, hogy a lakosság egészeként értett népről volna szó.) Az már a demokrácia kritikusaiknak, elsősorban Platónnak a belátása volt, hogy még ez is téves megállapítás, hiszen még az így értett démosz sem viselkedik egységes tömbként: amit démoszuralomnak nevezünk, az legjobb esetben is csupán a démosz többségének az uralma. A „legjobb esetben” nem Platón szavajárása, de azért használható mégis, mert már ő is eljutott

¹ 1 A Történelemtanárok (28.) Országos Konferenciáján A demokrácia fogalomtörténete, avagy a többség zsarnoksága címen elhangzott előadás írásos változata.

² Mosca 1939: 154.

³ Gondoljunk pl. a teljesen más etimológiájú „vallás”, „religio”, „dín” vagy „dharma” szavakra, amelyeket épp ezért lehetetlen fogalomtörténetileg összevetni (Smith 1962).

annak felismeréséig, hogy még ez a bizonyos többség is igen ritkán gyakorolja közvetlenül a hatalmat. A méhkaptár analógiáját használva, nem a „dolgozók”, hanem a herék „legerőszakosabb része hallatja szavát, és az cselekszik, a többi pedig a szónoki emelvények köré telepedve zajong, és nem enged szóhoz jutni senkit, aki más véleményen van.”⁴ Bár ő nem nevezte a demokráciát sem a többség, sem a többség nevében fellépő kisebbség zsarnokságának, de azt világosan jelezte, hogy a demokrácia csupán átmenet az egyszemélyi zsarnokságba, amely ugyanakkor mégiscsak megőrzi a demokráciának azt a jellegzetességét, hogy az uralkodó a nép nevében, a nép vezetőjeként, démagógoszaként uralkodik. Kevésbé harciasan, inkább némi megengedő iróniával, de Thuküdidész is elismerte, hogy már az ünnevelt periklészi demokrácia sem a démosz többségének az uralma volt: „nem a tömeg őt, hanem inkább ő irányította a tömeget (...) névlegesen ugyan demokrácia jött létre, valójában azonban az első polgár uralma.”⁵ Vagy egy kortárs magyar szerzőt idézve: „A periklészi szavazógép remekül működött. (...) A szavazógép annyira tökéletes volt, hogy előre gyártott osztrakonokat sem igényelt, mint annak idején, Themisztoklész ellen. Tökéletessége éppen abban állt, hogy nem a cserepeket, hanem magát a demokráciát hamisította.”⁶

Ezeket a megfogalmazásokat (névleges demokrácia, hamis demokrácia), azért érdemes felemlíteni, hogy világosan lássuk: az olyan politikai rendszert, amely valójában nem a démosz (a szavazásra jogosult népesség) többségének az uralma, hanem hangadók, vezérek, képviselők, „első polgárok” révén működik, sem az ókori, sem – mint látni fogjuk – a középkori vagy kora újkori szerzők nem tartották valódi demokráciának. Nem azért, mert a „valódi demokráciát” jobban kedvelték, mint a névlegest, erről szó sincs, csupán azért, mert legalább fogalmilag pontosan el akarták különíteni a demokráciát attól, ami nem az. A középkor ebből a szempontból azért érdemel említést, mert a skolasztika a maga sokszor lenézett, de nagyon is életrevaló precizitásával világosan leszögezte, hogy az olyan politikai rendszer, amely tartalmaz ugyan demokratikus elemeket (pl. a vezetők kiválasztásában), de az irányítást az uralkodó és az őt körülvevő politikai elit kezében hagyja, nem demokráciának nevezendő, hanem valami másnak. Aquinói Tamás a *Summa theologiae*-ben és máshol is „vegyes kormányzatról” (*regimen mixtum*ról) beszélt: „Ilyen tehát a legjobb állam, amely jól vegyíti a királyságot, amennyiben egyvalaki áll az élén; az arisztokráciát, amennyiben többen kormányoznak az erény alapján; és a demokráciát, azaz a népuralmat, amennyiben az előljárók a népből választhatók, és a nép választhatja meg őket.”⁷

Afelől persze jogosan lehetnek kétségeink, hogy a mai politikai elitek is „az erény alapján” kormányoznak-e, de a lényeg az, hogy a modern kormányzati formák jobban emlékeztetnek erre a vegyes modellre, mint a demokrácia eredeti felfogására. Anélkül, hogy hosszasan taglalnánk a kora újkori demokráciaelméleteket, annyit mindenképp érdemes leszögezni, hogy „igazi demokráciának” kivétel nélkül a közvetlen demokráciákat nevezték, míg a választott vezetők által igazgatott államot vagy „vegyes,” vagy „képviseleti” rendszernek. Még a francia forradalom kezdetén is azon folytak a viták, hogy az új Franciaország kormánya demokratikus

⁴ Platón 564d-e.

⁵ Thuküdidész 1999: 156. (II, 65)

⁶ Németh 1996: 68.

⁷ *Summa theologiae* I-IIae q. 105 a. 1 c.

vagy képviseleti legyen-e. Ami azért különösen érdekes, mert már évtizedekkel előbb megszületett az a fogalmi újítás, amely ekkor még nem terjedt el, de a későbbiekben alapvetően változtatta meg a demokrácia jelentését, és járult hozzá ahhoz, hogy a szó mára analitikus szempontból használhatatlanná váljon.

Az újítót René Louis de Voyer de Paulmy d'Argensonnak hívták, és valószínűleg a modern politikaelmélet legnagyobb fogalmi csúsztatását hajtotta végre, amikor a demokráciával szembeni hagyományos érvek igazságát elismerve (érzelmi politizálás, a tömeg irracionális viselkedése, a többség zsarnokságának veszélye) merészen kijelentette, hogy a nép által gyakorolt kormányzás, amelyet korábban „igazi” demokráciának nevezett a szakirodalom, valójában csupán annak hamisítványa (*fausse démocratie*). Az „igazi és jó” (*véritable et bonne*) demokrácia ezzel szemben az, ahol a nép csupán képviselőket választ, akik jobban tudják, mi szolgálja a nép érdekeit, mint alkalmasint maga a nép,⁸ sőt egy náluk is felsőbb hatalom – egy jó király – gondoskodik arról, hogy a nép „jól kormányozza magát”, megakadályozva a demokrácia „elfajulását”.⁹ Mindez, ahogy korábban jeleztem, semmiben sem különbözik a vegyes kormányzat középkori elképzelésétől, és lehetetlen megmondani, miért éppen demokráciának nevezendő.

Nem is nevezték annak még hosszú ideig. A francia forradalom során ugyan 1792-től kezdve megjelent a törekvés, hogy a köztársaság fogalmát (a Nemzetgyűlés és később a jakobinus vezetők uralmát) összemossák a demokráciával,¹⁰ de ekkor még sem Európa többi részén, sem Amerikában nem tévesztették össze a kettőt. Kant *Örök békéje* 1795-ben világosan szembe állította a képviseleten és hatalommegosztáson alapuló köztársaságot a közvetlen népuralmat jelentő demokráciával, és az amerikai alkotmány is köztársaságként, nem pedig demokráciaként határozta meg a politikai rendszert. Amerikában csak 1828 után nyert teret a „demokrácia” szó az Egyesült Államok rendkívül komplex politikai rendszerének félrevezető megnevezésére,¹¹ Európában pedig az 1848-as forradalmak idején kezdték a képviseleti rendszert képviseleti „demokráciának” nevezni.¹²

Innentől kezdve a fogalom eróziója természetesen megállíthatatlan volt. Marx már a társadalmi-gazdasági egyenlőséget értette igazi demokrácián, amellyel szemben a képviseleti demokrácia politikai rendszere is merő illúziónak bizonyult, miközben – mint néhányan még talán emlékszünk erre marxizmus-leninizmus tankönyvekből – a szocialista demokrácia nem igényelt sem többpártrendszert, sem valódi pluralizmust, hiszen a proletariátus és annak vezető ereje ettől függetlenül is a társadalom egészének érdekeit fejezte ki. Kevesebben tudják, hogy az 1930-as években Hitler, Goebbels vagy Hess is „igazi” demokráciaként, sőt „demokratikus forradalomként” utalt a náciizmus politikai rendszerére,¹³ majd – egy újabb fordulattal – az 1945 után megerősödött nyugati liberális demokráciák lettek a demokrácia „igazi” képviselői, amelyekkel szemben minden más demokrácia névlegesnek vagy hamisnak jelöltetett ki. Az Otto

⁸ d'Argenson 1784: 15.

⁹ D'Argenson 1784: 17.

¹⁰ Brunner – Conze – Koselleck 1999: 81-82.

¹¹ Brunner – Conze – Koselleck 1999: 75.

¹² Brunner – Conze – Koselleck 1999: 89.

¹³ Kuehnelt-Leddihn 1952: 264-265.

Brunner, Werner Conze és Reinhart Koselleck által szerkesztett monumentális *Történelmi alapfogalmak* Demokrácia-szócikke 1972-ben már egyenesen úgy fogalmazott, hogy a demokrácia „mindent felölelő bálványfogalommá” vált, amely semmi másra nem utal, mint a szóhasználó által ideálisnak tartott politikai rezsimre.¹⁴

A kortárs demokráciaelmélet fogalmi felosztásai már nem tartoznak ennek a rövid tanulmánynak a témájába. Csupán annyit szeretnék jelezni, hogy a demokrácia fogalmának kiterjedésével párhuzamosan a különféle altípusok száma folyamatosan szaporodik (liberális és illiberális, konszenzuális és majoritárius demokráciák, plebiszciter vezérdemokrácia, protektív és kontrollált, közvetett és közvetlen, deliberatív és participatív demokráciák, poliarchiák stb.), ezért napjainkban bármely rezsim megtalálhatja az elméletek piacán a demokráciának azt a fogalmát, amelynek alapján ő maga demokratikusnak, riválisai pedig nem vagy kevésbé demokratikusnak nevezhetők.

A „demokrácia” fogalmának parttalanná válása elméleti, tudományos és gyakorlati, politikai szempontból egyaránt sajnálatos. Az előbbire példa, amikor az Oxford University Press *Democracy: A World History* című kötetében a demokrácia történetének tárgyalása immár nem is a görögökkel, hanem Hammurapival kezdődik, mondván, hogy a király egyik szövege szerint a csatornák és a gátak megépítésekor a polgároknak tekintettel kell lenniük egymásra, ami „egy bizonyos szintű együttműködést” feltételez.¹⁵ Nehezen látható be, hogy ennek a minimalista definíciónak az alapján létezett-e valaha a világtörténelemben akár csak egyetlen társadalom is, amely ne lett volna „egy kicsit” demokratikus.

Gyakorlati szempontból ugyanakkor az jelenti a legnagyobb veszélyt, hogy a demokrácia kontra diktatúra hamis dichotómiája miatt minden, amire rákerül a demokrácia pecsétje, egyszersmind erkölcsi legitimitációt kap. Azonban jegyezzük meg (és itt térünk vissza a többség zsarnokságának régi témájához), hogy a demokrácia és a diktatúra, vagy a demokrácia és a zsarnokság nem egymást kizáró fogalmak. A demokrácia ugyanúgy lehet diktatórikus vagy zsarnoki, ahogyan minden más rezsim. Ez nem matematikai kérdés. Talán jobb lenne végre nem azon töprengeni, hogy egy rezsim mennyire demokratikus vagy antidemokratikus, hibrid, kevert, vagy bármi más, hanem azon, hogy mennyire igazságos vagy igazságtalan, mennyire fér vagy nem fér össze az emberi szabadsággal, mennyire tiszteli vagy nem tiszteli az egyén és a közösség jogait, és még sorolhatnánk. Nem mintha ez utóbbiakban könnyű lenne egyetértésre jutni, de hát – mint láttuk – a demokrácia fogalmában sem sikerült. A demokrácia ráadásul minden formájában megőrzi azt a kellemetlen tulajdonságát, hogy „a néppel” vagy „az emberekkel” azonosított többséggel – egy számtani fogalommal – helyettesíti, vagy legalábbis egészíti ki és zavarja össze a morális megítélés kritériumait. A kettő elválasztása az a minimális cél, amelyet jelen pillanatban talán ki lehet tűzni, hogy legalább annyit világosan lássunk, amennyit az osztrák-magyar származású Erik Ritter von Kuehnelt-Leddihn már 1943-ban látott: egy kisebbség tagját meglincselni talán jogtalan, talán keresztényietlen, de ha a többség teszi, akkor mindenképp nagyon demokratikus.¹⁶

¹⁴ Az eredeti kifejezés – bár ezt a magyar kiadás nem jelzi – Erich Küchenhoff német alkotmányjogász 1967-es munkájából származik (Küchenhoff 1967: 653).

¹⁵ Kaplan 2015: 6.

¹⁶ Kuehnelt-Leddihn 1943: 1.

Irodalom

Aquinói Tamás: *Summa theologiae*. <http://www.corpusthomicum.org/sth2098.html#38182>
[Hozzáférés: 2018. október 5.]

d'Argenson, René-Louis de Voyer (1784): *Considérations sur le gouvernement ancien et présent de la France*. Amsterdam [1764].

Brunner, Otto – Conze, Werner – Koselleck, Reinhart, szerk. (1999): *A demokrácia*. Ford. Telegdi Csetri Áron és Balogh Brigitta. Budapest: Jósöveg.

Kaplan, Temma (2015): *Democracy: A World History*. Oxford: Oxford University Press.

Kuehnelt-Leddihn, Erik Ritter von (1943): *The Menace of the Herd*. Milwaukee: Bruce Publishing.

Kuehnelt-Leddihn, Erik Ritter von (1952): *Liberty or Equality: The Challenge of Our Time*. Caldwell: Caxton.

Küchenhoff, Erich (1967): *Möglichkeiten und Grenzen begrifflicher Klarheit in der Staatsformenlehre. Teil I*. Berlin: Duncker & Humblot.

Mosca, Gaetano (1939): *The Ruling Class*. New York: McGraw-Hill.

Németh Gábor (1996): *A zsarnokok utópiája*. Budapest: Atlantisz.

Platón (2014): *Állam*. Ford. Steiger Kornél. Budapest: Atlantisz.

Smith, Wilfred Cantwell (1963): *The Meaning and End of Religion*. New York: Macmillan.

Thuküdidész (2006): *A peloponnészoszi háború*. Ford. Muraközy Gyula. Budapest: Osiris.